

ENSINANZA DE LECTURA E ESCRITURA Ó ALUMNADO CON SÍNDROME DE DOWN

*Gabriel Comes Nolla**
Universidade Rovira i Virgili
Barcelona

1. INTRODUCCIÓN

Ler non é o mesmo que escribir, pois, aínda que teñen elementos similares, supoñen dous procesos distintos e en gran medida contrarios (un descodifica e o outro codifica a información) e para a súa aprendizaxe, os alumnos non sempre deben activa-las mesmas capacidades.

É certo que moitos métodos e metodoloxías para ensinar a ler simultanean a lectura e a escritura, e deste xeito a aprendizaxe lectora vese reforzada. Incluso existen metodoloxías que parten da escritura para ensinar a ler pero estes son dous procesos independentes, e segundo a nosa opinión, a maior dificultade que presentan os nenos con síndrome de Down á hora de escribir non pode xustificar, en ningún caso, que o inicio do proceso de ensinanza lectora se vexa atrasado ata que os alumnos alcancen un certo nivel escribindo, posto que os métodos de lectura temperá evidencian que xa se

lles pode iniciar nela con aproveitamento desde antes.

2. IMPORTANCIA DA LECTURA

Actualmente, estase de acordo nos enormes beneficios que a lectura lle pode reportar ó alumnado con síndrome de Down. Navarro e Candel (1992, 229) resúmenos en:

- a) Les va a ayudar a aumentar el concepto de sí mismos (su autoestima).
- b) Facilita otros aprendizajes y el acceso a la información.
- c) La lectura, puede ser, en sí misma, una actividad placentera. Teniendo en cuenta que los niños se mueven en un ambiente en el que gran parte de los mensajes que les rodean, son escritos, el acceso a la lectura les ayudará, también, a desenvolverse con más soltura en la vida diaria, con lo cual la lectura adquiere un carácter funcional siendo muy útil para el desarrollo de habilidades de autonomía e independencia personal.

* Profesor Titular de Didáctica e Organización Escolar.

d) La lectura, por fin, va a ayudar a los niños con SD en su integración escolar y social, al permitirles una mejora de sus aprendizajes académicos y, en general, el acceso a la cultura.

Por outra parte, a actividade lectora pode converterse nunha das accións máis valiosas e beneficiosas de tódalas levadas a cabo no marco escolar. Efectivamente, coa lectura edúcanse e progresan innumerables aspectos: desenvolvemento dos procesos mentais, educación sensorial e motriz, educación espacial e temporal, educación da linguaxe, educación simbólica e conceptual, sen deixar de lado os outros valores persoais, escolares e sociais que comentamos anteriormente. Con todo isto, queremos xustificarlo feito de que ensinar a ler a alumnos con síndrome de Down debe ser unha das principais preocupacións do profesorado.

Aínda que con dificultades, estes alumnos aprenden a ler, e algúns con notable mestría, como o demostran numerosos estudos. Deles, Troncoso e del Cerro (1997, 66-67) tiraron as seguintes conclusións:

a) Os nenos con síndrome de Down de 3 a 5 anos teñen capacidade para recoñecer palabras dunha forma global, "lenas" percibíndoas como un todo e comprendendo o seu significado.

b) Os nenos pequenos con síndrome de Down mostran grande interese e gozan coa aprendizaxe perceptiva das palabras escritas.

c) Algúns nenos con síndrome de Down e con idades mentais comprendidas entre 4 e 5 anos len a un nivel que corresponde ós graos 1º, 2º e 3º de Primaria.

d) Hai alumnos con síndrome de Down, con coeficientes intelectuais comprendidos entre 40 e 50, que len con comprensión a un nivel de 2º a 5º grao de Primaria.

e) Algúns nenos e mozos con síndrome de Down utilizan habitualmente as súas capacidades de lectura e escritura para entretérense, comunicarse, recibir información e aprender.

f) As idades lectoras que alcanzaron moitos nenos e mozos con síndrome de Down están por riba das súas idades mentais en 2 ou máis anos. As idades lingüísticas son máis baixas cás idades mentais.

g) Algúns alumnos con síndrome de Down con idades cronolóxicas de 7 a 9 anos, que iniciaron a aprendizaxe lectora en idades temperás, adquiriron un nivel lector parecido ó dos seus compañeiros da clase sen esta síndrome ó cursar Primaria.

h) Existe unha gran variabilidade interindividual entre os niveis lectores alcanzados polos alumnos con síndrome de Down. Non hai datos concluíntes que demostren qué variables inflúen favorablemente. Parece que a idade mental do alumno, o tempo que lle dedica o profesor, a continuidade do programa, o estilo da escola e o apoio familiar son cinco variables que reper-

cuten dun xeito directo na aprendizaxe e no progreso.

i) A aprendizaxe da escritura implica especiais dificultades para os alumnos con síndrome de Down. A habilidade para escribir ó mesmo nivel que len non se adquire en idades temperás. As dificultades maniféstanse na caligrafía, na ortografía e na morfosintaxe.

j) Unha ensinanza sistemática da escritura desde idades temperás fai posible que a maioría dos alumnos poida escribir frases e textos curtos e lexibles cando teñen de 8 a 12 anos de idade cronolóxica.

k) A utilización de máquinas de escribir e de ordenadores é un medio óptimo para mellora-la linguaxe escrita das persoas con síndrome de Down.

3. MÉTODOS E METODOLOXÍAS DE LECTURA

Actualmente faise difícil falar de métodos de lectura, xa que desde un modelo interactivo, que é o que hoxe en día ten maior aceptación, para ensinar a ler non se debe partir dun só método para tódolos alumnos, senón dun conxunto de orientacións metodolóxicas que teñan en conta as fases de aprendizaxe polas que pasa o alumno, o seu estado inicial e a necesidade de deseñar situacións instrucionais específicas para todos aqueles aspectos que se consideran importantes na adquisición da lectura (*cf.* Solé, 1987).

Esta nova concepción implica outra forma de actuar no momento de lles ensinar a ler ós alumnos. Para Colomer (1998) o acto da lectura débese concibir como un acto de comprensión dunha mensaxe nunha situación de comunicación diferida a través de textos escritos, e iso supón que o modelo tradicional de ensinanza da lectura debe cambiar fundamentalmente en dous aspectos básicos:

a) Ha de pasar dun modelo secuencial, que parte da idea dunha lectura construída pola identificación dos elementos máis simples ós máis complexos (letras, sílabas, palabras...), a un modelo integrador que conciba a lectura como un proceso unitario e global no que as diferentes habilidades interactúen unhas coas outras.

b) Debe ir da recepción pasiva que supón que o significado está no texto e que o alumno o único que ten que facer é transferilo á súa mente, á interactiva na que o alumno constrúe a súa interpretación.

Nesta liña, Ferreiro (1997) sinala as seguintes consideracións metodolóxicas que hai que ter en conta para conseguir unha ensinanza eficaz da lectura:

1. Importancia das adquisicións propiamente preescolares para unha boa alfabetización:

– Diferenciar entre ler e comenta-las imaxes dos libros.

“Diferenciar entre ler e comenta-las imaxes dos libros”.

- Recoñece-la forma de organización do espazo gráfico (debuxo *vs.* non debuxo).
- Recoñece-lo aspecto ordenado e lineal das marcas escritas, así como a súa variedade interna.
- Saber que as marcas escritas teñen unha propiedade particular: provocan unha forma especial de lingua oral diferente da conversa.
- Saber algo sobre o valor social que se lle dá á escritura.

2. Non se trata de saber ler un único tipo de texto senón unha gran variedade de mensaxes escritas:

- textos narrativos
- textos informativos
- textos instructivos
- textos poéticos
- textos periodísticos

- cartas persoais e institucionais
- carteis
- dicionarios
- receitas
- seccións diversas dos diarios, etc.

3. Non se trata de empregar unha única estratexia de lectura (a que corresponde á lectura en voz alta):

- Ler para atopar unha información.
- Ler para coñece-los detalles dunha noticia xornalística.
- Ler para comparar.
- Ler por pracer, etc.

Para ensinarlles a ler ós nenos con síndrome de Down, debemos fundamentarnos en concepcións válidas para todos, porque actualmente non se pode defender que exista un método específico para este alumnado. O que si é certo, sen embargo, é que presentan unha serie de características e problemáticas propias da síndrome que non manifestan os seus compañeiros de aula, ademais de moitos trastornos asociados que os profesores deben coñecer co fin de dar resposta adecuada ás necesidades educativas que provocan.

Así por exemplo, Pueschel e Sustrova (1997) informan, baseándose en investigacións recentes, sobre a elevada frecuencia con que se producen anomalías estruturais, procesos infecciosos e outro tipo de anormalidades funcionais dentro do sistema otolóxico dos nenos con síndrome de Down, que con frecuencia provocan perdas importantes da audición. Indican tamén que

teñen dificultades significativas nas súas canles auditivo-motriz e auditivo-vocal de comunicación e que adoitan mostrar un mellor rendemento no procesamento visual ca no procesamento auditivo. Por isto case tódolos programas editados para ensinar a ler a alumnos con síndrome de Down son de marcha global, onde se prefere o procesamento visual.

4. MÉTODOS DE LECTURA PARA NENOS CON SÍNDROME DE DOWN

Aínda que, como dixemos, non podemos falar de métodos especiais para alumnos con síndrome de Down,

actualmente dispónse de variadas experiencias con bos resultados de programas de lectura temperá aplicados a este colectivo (*cfr.* Oelwein, 1975; Cairns e Pieterse, 1977; Buckley *et al.*, 1986; Troncoso e del Cerro, 1991; Comes, 1993; Candel e Turpin, 1992; Ferrer e Duch, 1992; Bautista *et al.*, 1995), que poden sernos moi útiles no noso labor educativo.

Todos estes programas, teñen unha mesma fundamentación teórica e aplican parecida metodoloxía (*cfr.* Comes, 1995). Como exemplo paradigmático destes métodos, ofrecemos a seguir as características fundamentais dun deles que obtivo grande aceptación en España:

Características do método de lectura de Troncoso, del Cerro, Soler e Ruiz (1997)

Requisitos previos

- Certas capacidades perceptivas, discriminativas e manipulativas.
- Períodos curtos de boa atención.
- Nivel básico de linguaxe comprensiva.

Idade de comezo

- Idade cronolóxica de 3 a 5 anos que adoita corresponder a unha idade mental comprendida entre 2 e 4 anos.

Requisitos mínimos

- O alumno sabe que as cousas teñen un nome.
- Non é preciso que o alumno fale.

Forma de iniciar

- Lectura global, partindo das palabras de significado coñecido para o neno, a pesar de que non as poida nomear.

Comprensión

- Sempre ha de estar presente.

Forma de continuar

- Coñecemento das sílabas, empezando polas que o neno percibiu nas palabras que le.
- Mecánica lectora con fluidez e comprensión.

Obxectivo a medio prazo

- Lectura con comprensión a nivel de 1º ou 2º de Educación Primaria a unha idade cronolóxica de 7 a 9 anos, a pesar de que a idade mental estea entre 4 e 6 anos.

Obxectivo final

- Uso habitual da lectura para informarse, aprender e enredar.
- Lectura fluída e afección lectora.

Materiais

- Na fase inicial prepárase individualmente e persoalmente.
- Na fase intermedia e no progreso sempre se preparan, adaptan e elixen con gran coidado.

Os pasos que seguen son moi secuenciados e sistemáticos como se pode observar no seguinte programa:

Programa “Aprenem a llegar” de Ferrer et al. (1992)

- 1- Recoñecemento da imaxe.
- 2- Xuntar imaxe muda con imaxe con nome.
- 3- Unir imaxe muda co seu nome.
- 4- Asociar palabras iguais.
- 5- Lectura global das palabras.
- 6- Selecciona-la palabra que se lle pide.
- 7- Lectura dos seus primeiros contos.
- 8- Composición de frases sinxelas coas palabras que xa coñece.
- 9- Composición das palabras do traballo silábico.
- 10- Lectura doutros pequenos contos.

Estes programas son aplicados en idades temperás porque actualmente se coñecen os beneficios que unha ensinanza temperá, que non precoz, da

lectura —isto é, xeralmente a partir dos 2 ou 3 anos de idade— pode producir nos alumnos con síndrome de Down, como corroboran recentes investigacións:

- 1- Las palabras nuevas aprendidas en las cartulinas empiezan pronto a usarse en el lenguaje del niño, incluso antes de que ocurra lo propio con las palabras que sólo conoce por haberlas oído.
- 2- El hecho de practicar con conjuntos de 2 ó 3 palabras al leer acelera su empleo en el lenguaje del niño.
- 3- La práctica con frases adecuadas al leer conduce al uso de palabras funcionales y a emplear en el lenguaje una gramática y una sintaxis cada vez más correctas.
- 4- Los niños que leen pronto al seguir este método alcanzan niveles más elevados de capacidad y competencia lingüísticas de lo que hasta ahora se esperaba en los niños con síndrome de Down (Buckley, 1995, 113).

A posta en práctica destes programas manifestou a pouca utilidade de contemplar prerequisites de lectura e a inutilidade de esperar unha suposta “maduración lectora” no sentido clásico do termo, que condicionaban o inicio da aprendizaxe a que o alumno tivese unha idade cronolóxica de aproximadamente 6 anos, un bo coñecemento do esquema corporal, unha lateralidade ben definida, unha boa coordinación motriz, un determinado nivel de vocabulario comprensivo e expresivo, unha axeitada articulación, etc. Os mencionados programas parten da idea de que a mellor maneira de desenvolver unha función é exercitala, polo que os únicos prerequisites que se precisan para empezar a ensinar a ler son os que están estreitamente relacionados coa natureza das tarefas que hai que realizar.

Un dos obxectivos a longo prazo que todo profesor debe perseguir é que os alumnos con síndrome de Down, como mínimo, cheguen a posuír unha lectura funcional (*cf.* Comes, 1992). Iso supón que o docente deberá atender aquelas destrezas lectoras que lles permitan a estes estudantes resolver os numerosos problemas relacionados coa lectura que a vida diaria suscita e conseguir, desta forma, que obteñan unha maior autonomía persoal.

Para este tipo de ensinanza, o profesor utilizará unha gran variedade de materiais impresos da vida corrente: etiquetas de produtos comerciais, formularios, catálogos, diarios e revistas, guía de teléfonos, horarios de TV, cine

ou teatro, horarios de transportes, receitas de cociña, mapas, planos, manuais, reproducións de rótulos (bar, restaurante, metro, farmacia, supermercado...), reproducións de avisos (pechado, saída, perigo...), etc.

Este material debe estar sempre dispoñible e ó alcance do neno, para traballar con el en situacións prácticas, tales como:

- O teu irmán está enfermo ¿a que número de teléfono terás que chamar para pedir axuda? Consulta a guía de teléfonos.
- Consulta nun horario de TV a qué hora botan unha película que sexa do teu agrado.
- Le un menú e pide unha comida, descubre cómo custa.
- Seguindo unha receita de cociña, fai un pastel.
- Nun plano da túa cidade localiza o teu colexio.
- Elixo unha revista que che gustaría recibir e enche o formulario de petición.
- Desta serie de etiquetas comerciais selecciona as que sexan dun mesmo produto, etc. (*cf.* Burns *et al.*, 1984).

Para finalizar este apartado, hai que dicir que se avanzou moito na ensinanza da lectura a nenos con síndrome de Down. Só é preciso lembra-la triste situación na que se atopaba, ata non hai moitos anos, a maioría deste alumnado no campo da lectura, pero é neces-

sario que avancemos moito máis e para isto propoñemos seguir, entre outras, as seguintes indicacións metodolóxicas (*cf.* Comes, 2001):

a) Comezar canto antes o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lectura; isto supón unha intervención temperá sen agardar a conseguí-los “prerrequisitos de lectura” nin os factores clásicos de “madurez lectora”.

b) Por medio da familia poñer en contacto o neno o antes posible co material impreso, en especial cos libros ilustrados. Que os pais se impliquen máis e participen dunha forma decidida no proceso da lectura do seu fillo, en colaboración cos profesionais da educación.

c) Cambiar certas prácticas, crenzas e expectativas dalgúns docentes que non lle dan creto ás enormes posibilidades que os alumnos con síndrome de Down teñen para aprender a ler e de facelo de forma eficiente, como o demostran recentes experiencias que tiveron éxito.

d) Amplia-lo contacto dos alumnos con síndrome de Down co variado material de lectura existente, tanto dentro como fóra do marco escolar, e dar-lles máis oportunidades de ler de forma pracenteira e proveitosa.

e) Tratar de que as administracións educativas fagan seu o reto de mellora-la aprendizaxe de lectura deste alumnado e proporcionen todo o soporte (formación, recursos materiais,

recursos persoais, etc.) que os profesionais están demandando.

De todos estes puntos, cremos que un dos máis relevantes para conseguí-lo máximo desenvolvemento da lectura no alumnado con síndrome de Down é a actitude positiva do mestre.

5. O PROCESO DE APRENDIZAXE DA ESCRITURA

O dominio da escritura manuscrita por parte dos alumnos ha de ser unha das metas importantes que debe perseguí-lo profesorado, xa que, como afirman Condemarin e Chadwick (1990), lle permite ó neno adquirir, reter e recupera-la linguaxe escrita; reter, precisar, clarificar e perfecciona-lo pensamento propio con maior facilidade; rexistra-las ideas e propostas doutros despois de lelas ou escoitalas; e manter, desde un punto de vista afectivo e social, unha comunicación altamente persoal.

Pero o proceso de chegar a escribir é longo, e, entre as súas etapas máis relevantes, contan as seguintes:

a) Garabateo.

b) Diferenciación entre debuxo e escritura.

c) Conceptos de linealidade, uniformidade, complexidade interna, simetría, situación, direccionalidade esquerda-dereita e direccionalidade arriba-abaixo.

d) Desenvolvemento de formas similares ás letras.

Antigas grafías bizantinas. Hai que diferenciar entre debuxo e escritura e desenvolver formas semellantes ás letras.

e) Combinación de letras e posibilidade de ter en conta os espazos entre palabras, o que indica a comprensión das unidades (letras, palabras, frases) pero non a correspondencia letra-son.

f) Escritura de palabras illadas e desenvolvemento da correspondencia letra-son.

g) Escritura de frases simples mediante o emprego do soletreo inventado.

h) Combinación de dúas ou máis frases para expresar mensaxes completas.

i) Control da puntuación (períodos, letras maiúsculas e minúsculas, etc.)

j) Forma do discurso: historia, material de información, cartas, etc. (Deford, 1980; cit. por Escoriza e Boj, 1997, 64).

Ademais de longa, a aprendizaxe da escritura é difícil xa que, segundo García e Martínez (1988, 164), supón a conxunción de tres procesos distintos:

1. De un lado, o proceso de simbolización: supón a utilización dos fonemas como símbolos auditivos de carácter convencional. Esixe un funcionamento adecuado da percepción auditiva que permita a diferenciación dos distintos sons que constitúen os fonemas.

2. Doutro, o proceso de simbolización: implica o uso de signos gráficos (grafemas) correspondentes ós fonemas. Esixe a intervención da percepción auditiva, visual e espacio-temporal, polo que é necesario un determinado grao de madurez nestas habilidades.

3. O proceso de carácter prático: implica o trazado dos signos gráficos. Esixe unha certa madurez na coordinación visomanual.

A dificultade pode xurdir nun só destes procesos ou en varios á vez. Por conseguinte, o profesorado debe partir

dunha boa avaliación diagnóstica para deseña-los exercicios reeducativos específicos para cada caso.

6. OBXECTIVOS NO CAMPO DA ESCRITURA

Na etapa inicial do proceso de ensinanza-aprendizaxe da escritura un dos primeiros obxectivos que os docentes deben perseguir é que, ademais de conseguir que os alumnos estean motivados e interesados, adquiran unha “metaescritura”, é dicir, que saiban en qué consiste a escritura, para qué serve, a súa función social, cómo se realiza, que xoguen coas letras recoñecendo nelas semellanzas, diferencias, etc.

A seguir presentámo-los obxectivos que propoñen varios autores nas etapas iniciais do proceso de ensinanza-aprendizaxe da escritura para nenos con síndrome de Down, co fin de que o profesorado, téndoos como referentes, deseñe os exercicios e actividades que estime máis convenientes.

López Melero (1990) sinala os seguintes obxectivos para alcanzar nesta etapa inicial:

a) Facer exercicios de madurez manual.

b) Te-la madurez psicomotriz necesaria para debuxar letras:

— Realizar con soltura trazos diversos.

— Distinguir no papel os conceptos de: arriba, abaixo, dereita, esquerda...

— Debuxar adecuadamente as letras.

— Te-lo adecuado control postural do corpo-dedos-mans e brazo.

— Posuí-lo control muscular que permita enlaza-los movementos ou detelos cando sexa preciso.

c) Saber expresar por escrito, en forma comprensible, algunhas intencións do seu mundo interior.

d) Contestar por escrito a cuestións sinxelas formuladas de palabra ou por escrito.

e) Utiliza-la escritura como un medio de comunicación de intencións.

f) Mellorar progresivamente a técnica escritora.

Para Troncoso e del Cerro (1991, 237) o obxectivo xeral que se debe perseguir nesta etapa inicial é que o alumno trace tódalas letras do alfabeto, sexa capaz de unilas formando sílabas e palabras, e escriba as primeiras frases. Os obxectivos específicos van dirixidos, a título orientativo, a que o alumno:

1. Repase con axuda o seu nome escrito con liñas de puntos.
2. Trace sen axuda as vocais que ten o seu nome.
3. Trace sen axuda as consoantes do seu nome.
4. Trace sen axuda a maiúscula inicial do seu nome.
5. Repase correctamente, sen axuda, o seu nome escrito con liñas de puntos.

6. Escriba o seu nome copiándoo dun modelo.
7. Escriba o seu nome, sen modelo, dun modo claro e lexible.
8. Trace tódalas vocais.
9. Trace tódalas consoantes.
10. Trace as diferentes combinacións de consoantes e vocal enlazada formando sílabas directas.
11. Complete palabras escribindo as sílabas que faltan.
12. Escriba palabras sinxelas copiándoas.
13. Escriba palabras con 2 sílabas directas sen modelo.
14. Escriba palabras de sílabas directas.
15. Escriba palabras cunha sílaba directa e outra trabada.
16. Escriba palabras que teñan unha sílaba inversa.
17. Escriba palabras que teñan un grupo consonántico.
18. Escriba calquera palabra que se lle dicte.
19. Escriba palabras que el pense: completando frases, contestando preguntas, facendo listados, etc.
20. Escriba frases sinxelas.

Ó igual que no campo da lectura, un dos obxectivos prioritarios que a longo prazo o profesor debe perseguir é que tódolos alumnos con síndrome de Down, se é posible, alcancen un nivel de escritura funcional, isto supón que deben ser capaces de:

1. Escribi-lo seu nome.
2. Asinar.
3. Escribi-lo nome dos seus pais ou titores.
4. Escribi-lo seu enderezo.
5. Escribi-lo enderezo dos seus pais ou titores.
6. Escribi-la súa idade utilizando as cifras.
7. Escribi-la súa data de nacemento utilizando as cifras.
8. Escribi-lo seu número de teléfono.
9. Escribi-lo número do seu seguro ou da seguridade social.
10. Escribi-la data do día.
11. Encher un formulario, unha petición de traballo, facer un cheque.
12. Escribir mensaxes sinxelas.
13. Escribir e poñe-lo enderezo en cartas de felicitación e escribir palabras de agradecemento.

O obxectivo final é que esta escritura funcional lles permita ós alumnos

resolver problemas que a vida diaria lles presenta, e obter así unha maior autonomía persoal.

7. INTERVENCIÓN ANTE AS DIFICULTADES DE ESCRITURA

A complexidade do acto de escribir implica que moitos nenos, e en especial os alumnos con síndrome de Down, queden detidos nalgunha das etapas do longo proceso de aprendizaxe. Así, aparecen numerosas dificultades, e unha das máis importantes no estadio inicial, é a non diferenciación dos sons que compoñen unha palabra e non atribuír-lle-lo seu correspondente grafema. Luria e Tsvetkova (1987) propoñen os seguintes programas de acción que, aínda que non están deseñados especificamente para nenos con síndrome de Down, poden resultar moi útiles.

Rehabilitación da escritura: análise auditiva da palabra.

1. escoita-la palabra.
2. Observa-los labios do profesor.
3. Imitar (repetir) en silencio o primeiro son.
4. Observar a través do espello os labios do pedagogo e os seus. Memoriza-la forma de pronunciar este son.
5. Busca-la letra correspondente.
6. Palpala, memoriza-lo seu contorno.
7. Denominala e poñela debaixo do debuxo que comeza con esta letra.

8. Escríbila.
9. Lela.
10. escoitar como soa (nunha gravación).

Rehabilitación da escritura: correlaciona-la palabra escoitada e a súa representación gráfica.

1. escoita-la palabra.
2. Observar como se escribe (selección entre varias palabras).
3. Busca-lo debuxo correspondente (selección).
4. escoitar unha vez máis a palabra.
5. Repetila diante dun espello.

O Profeta, de Pablo Gargallo. “Despois de escoita-la palabra repetila en voz alta”.

6. Despois de escoita-la palabra repetila en voz alta, compoñela coas súas letras correspondentes.
7. Copia-la palabra.
8. Lela diante dun espello.
9. Escribila de memoria.

Outra dificultade moi importante que adoitan presentar estes alumnos, debida ós seus problemas psicomotrices, é domina-lo tamaño, a inclinación e estética do trazado. O profesor debe potencia-los exercicios de psicomotricidade, de exercitación perceptivo-motriz, de estruturación e de orientación espacial e, especificamente, os exercicios de grafomotricidade.

Cabe dicir, sen embargo, que as dificultades que se dan neste campo non deben paraliza-lo proceso de ensinanza-aprendizaxe da escritura e encallalo no estadio de facerlle realizar ó alumno interminables exercicios de preescritura e grafismos. Incluso no caso de que un alumno con síndrome de Down presente graves dificultades no aspecto grafomotor e a súa letra sexa case ilexible, esta circunstancia non debe impedir que escriba. Para isto, o profesorado adoptará as transformacións que estime pertinentes: modificacións no instrumento de escritura (por exemplo aumentando o seu diámetro co fin de facilita-la súa captación), ou cambio de tipo de letra (por exemplo adoptando a letra romana: G, A, B), ou proporcionarlle medios para compensa-la súa dificultade psicomotriz: máquina de escribir, ordenador,

letras para compoñer. O realmente importante é que se comunique.

A reeducación do grafismo incluíría:

a. Reeducación grafomotora preparatoria:

- exercicios de presión e presión
- exercicios para suxeitar e utilizar correctamente o lapis
- exercicios de automatización dos movementos esquerda-dereita que se precisan para escribir
- exercicios de reprodución dos modelos gráficos que levan ó acto de escribir: liñas verticais, longas e curtas; liñas horizontais; liñas oblicuas; círculos realizados en sentido inverso das agullas dun reloxo; semicírculos; círculos realizados en sentido das agullas do reloxo; composicións de grafismos, etc.

b. Corrección de erros específicos do grafismo: a forma, o tamaño, a inclinación, o espaciamento, o enlace.

Tamén pode resultar útil, seguir-los pasos que nos propoñen Ajuriaguerra e outros para a ensinanza dun grafema:

1. O profesor debuxa no encerado o grafema (tamaño aprox. 30 a 40 cm) e pídelle a cada neno que o repase co seu dedo, seguindo a dirección correcta e sen levanta-lo dedo durante o trazado.
2. Tendo como mostra o grafema obxecto de estudio debuxado nun

ángulo do taboleiro, o profesor pediralle a cada neno que o escriba no encerado, ó igual que no caso anterior, pero agora co dedo mollado con auga.

3. Nunha situación didáctica parecida á anterior, debuxarase o grafema no encerado cun pincel do número 10 mollado con auga.
4. Trazado do grafema por cada neno ó aire, primeiro cos ollos abertos e a continuación cos ollos pechados.
5. Trazado polos nenos do grafema obxecto de estudo en papel de envolver estendido no chan da clase, cun pincel do número 10 mollado con pintura vermella non tóxica.
6. Realización dos exercicios individuais sobre as fichas ou cadernos, seguindo certas pautas metodolóxicas e cos alumnos sentados comodamente nas súas mesas.

En conclusión, a lectura e a escritura son dúas aprendizaxes moi útiles e necesarias que os alumnos con síndrome de Down deben adquirir. Para isto, o profesorado ha de poñer todo o seu empeño en que o consigan, partindo dunha pedagogía baseada no éxito e no descubrimento feliz, servíndose de metodoloxías motivantes e que poñan o seu acento na acción comunicativa, non presentando a aprendizaxe da lectura e a escritura como un feito illado. En definitiva, buscando unha aprendizaxe funcional, comprensiva e significativa.

8. BIBLIOGRAFÍA

- Bautista, A., et al. (1995): *Me gusta leer*, Granada, Asociación Síndrome de Down de Granada.
- Buckley, S. (1995): "Aprendizaje de la lectura como enseñanza del lenguaje en niños con Síndrome de Down: resultados y significado teórico", en J. Perera, *Síndrome de Down. Aspectos específicos*, Barcelona, Masson.
- _____ (1997): "Leyendo antes de hablar: aprendiendo sobre las habilidades mentales de los niños con síndrome de Down", The Down Syndrome Educational Trust.
- Buckley, S., et al. (1986): *The development of language and reading skills in children with Down's syndrome*, Portsmouth, Portsmouth Polytechnic.
- Burns, P., B. Roe e E. Ross (1984): *Teaching reading in today's elementary schools*, Boston, Houghton Mifflin Company.
- Cairns, S., e M. Pieterse (1977): *Down's Syndrome Program*, MacQuarie University.
- Candel, I., e A. Turpin (1992): *Síndrome de Down. Integración escolar y laboral*, Murcia, ASSIDO.
- Colomer, T. (1998): "L'ensenyament de la lectura", en A. Camps e T. Colomer, *L'ensenyament i l'aprenentatge de la llengua i la literatura*

- en l'educació secundària*, Barcelona, ICE de la U.B./Horsori.
- Comes, G. (1992): *Lectura y libros para niños especiales*, Barcelona, CEAC.
- _____(1993): "Una metodología para la enseñanza de lectura en niños con Síndrome de Down", en V. Acosta et al., *Programas de evaluación e intervención en Educación Especial*. VIII Jornadas de Universidades y Educación Especial, 1991, La Laguna, Universidad de La Laguna.
- _____(1995): "Lectura temprana y síndrome de Down", en Varios, *Integración Escolar. Desarrollo Curricular, organizativo y profesional*. Actas XII Jornadas Nacionales de Universidades y Educación Especial, Granada, ICE de la Universidad de Granada.
- _____(2001): *L'ensenyament inicial de la lectura a nens i nenes amb Síndrome de Down a Catalunya. Anàlisi i Valoració*, Tarragona, El Mèdol.
- Condemarín, M., e M. Chadwick (1990): *La enseñanza de la escritura. Bases teóricas y prácticas*, Madrid, Aprendizaje-Visor.
- Escoriza, J., e C. Boj (1997): *Psicopedagogía de la escritura*, Barcelona, Ediciones de la Librería Universitaria.
- Ferrer, M. LL., e J. Duch (1992): *Aprenem a llegir*, Girona, ASTRID, Diputació de Girona.
- Ferreiro, E. (1997): *Alfabetización. Teoría y práctica*, Madrid, Siglo XXI.
- García, J., e M. Martínez (1988): *Manual para la confección de programas de desarrollo individual*, Madrid, EOS.
- López, M. (1990): *La integración escolar, otra cultura*, Málaga, Junta de Andalucía.
- Luria, A. R., e L. S. Tsvetkova (1987): *Recuperación de los aprendizajes básicos (neuropsicología y pedagogía)*, Madrid, G. Núñez.
- Navarro, F., e I. Candel (1992): "Un programa de lenguaje-lectura para niños con Síndrome de Down", en I. Candel e A. Turpin, *Síndrome de Down. Integración escolar y laboral*, Murcia, ASSIDO.
- Oelwein, P. (1975): *Reading program for Down's children*, Seattle, University of Washington.
- Pueschel, S., e M. Sustrova (1997): "Percepción visual y auditiva en los niños con Síndrome de Down", en J. A. Rondal et al., *Síndrome de Down: Perspectivas psicológica, psicobiológica y socio educativa*, Madrid, IMSERSO.
- Solé, I. (1987): *L'ensenyament de la comprensió lectora*, Barcelona, CEAC.
- Troncoso, M. V., e M. M. del Cerro (1991): "Lectura y escritura de los niños con Síndrome de Down", en *Síndrome de Down y Educación*, Salvat.

_____(1997): *Síndrome de Down: lectura y escritura*, Barcelona, Masson.

Troncoso, M. V., et al. (1997): "Fundamentos y resultados de un método de lectura para alumnos

con Síndrome de Down", en J. Flórez, M. V. Troncoso e M. Dierssen, *Síndrome de Down: biología, desarrollo y educación*, Barcelona, Masson.

